

การจัดการทรัพยากรร่วม : ศึกษากรณีป่าชุมชน ในอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ

Management of Common-Pool Resources :
Case Studies of Community Forests
in Thepsathit District Chaiyaphum Province

พัชรินทร์ ไชคศิริ

Patcharin Choksiri

การจัดการทรัพยากรร่วม : ศึกษากรณีป่าชุมชนในอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ

Management of Common-Pool Resources : Case Studies
of Community Forests in Thepsathit District Chaiyaphum Province

พัชรินทร์ โชคศิริ¹

Patcharin Choksiri

บทนำ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสอดคล้องในการจัดการป่าชุมชนกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสเตรอม โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพจากกรณีป่าชุมชน 2 แห่ง ในอำเภอเทพสถิต ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จด้านการป้องกันการบุกรุกป่า แต่ไม่ประสบความสำเร็จด้านการฟื้นฟูป่า โดยการจัดการป่าชุมชนมีความสอดคล้องกับทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วมของออสเตรอม 5 ประการ คือ 1) การกำหนดขอบเขตของพื้นที่ชัดเจน 2) การสอดส่องดูแลการใช้ประโยชน์และสอดส่องดูแลทรัพยากรป่า 3) การลงโทษผู้กระทำผิดจากต่ำไปสูง 4) การจัดการความขัดแย้ง 5) การยอมรับสิทธิในการจัดการป่าโดยรัฐ อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนไม่เป็นไปตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม 3 ประการ คือ 1) การกำหนดขอบเขตของผู้มีสิทธิใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน 2) ความสอดคล้องระหว่างกฎระเบียบกับสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่ากับเงื่อนไขในการบำรุงรักษา 3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบ

คำสำคัญ: การจัดการป่าชุมชน; ทรัพยากรร่วม; การจัดการทรัพยากรร่วม

¹ นักศึกษา ปริญญาโท รุ่นที่ 58 (ภาคปกติ) หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ [The_longtime@hotmail.com]

Abstract

The objective of this research article is to study the management of community forests in accordance with Elinor Ostrom's approach of common-pool resource management. Two community forests in Thepsathit District were selected for study with utilization of the qualitative methodology. The study result found that the preventive measurements of community forests were successful, but the restoration measurements were failed. Additionally, the two community forest management were in accordance with five dimensions of the Ostrom's approach, these are: 1) specification of resource boundaries 2) monitoring users and monitoring resource 3) graduated sanctions 4) conflict resolution mechanism, and 5) recognitions of rights. However, the community forest management did not follow the concept of common-pool resource management, these are 1) determining the scope of forest user rights 2) congruence with local conditions, appropriation and provision 3) as well as members' participation in changing rules.

Keywords: Community Forest Management; Common-Pool Resources; Common-Pool Resource Management

บทนำ

การพัฒนาสู่ความทันสมัยของประเทศไทยในห้วง 8 ทศวรรษ ที่ผ่านมาส่งผลให้ป่าไม้ถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง จากสถิติตั้งแต่ พ.ศ. 2504 มีเนื้อที่ป่าทั่วประเทศ 273,629 ตร.กม. คิดเป็นร้อยละ 53.33 ของประเทศ ต่อมา พ.ศ. 2531 มีเนื้อที่ป่า 143,803 ตร.กม. คิดเป็นร้อยละ 28.03 ใน ปี พ.ศ. 2541 มีเนื้อที่ป่า 129,722 คิดเป็นร้อยละ 25.28 (สำนักจัดการที่ดินป่าไม้, 2551) ทั้งนี้ได้สร้างความวิตกกังวลให้กับรัฐบาลและสาธารณชนในการฟื้นฟูป่าเป็นอย่างมาก รัฐบาลและคณะรัฐมนตรีจึงมีมติปิดป่าสัมปทานทั่วประเทศ คิดเป็นร้อยละ 50 ของพื้นที่สัมปทานทั้งหมดในปี

พ.ศ. 2522 กระนั้นก็ตามยังคงมีการลักลอบตัดไม้และทำลายพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง อันเป็นข้อพิสูจน์ว่าลำพังภาครัฐไม่สามารถดูแลรักษาป่าไว้ให้ลูกหลานได้ จึงก่อให้เกิดกระแสเรื่องป่าชุมชน ซึ่งเป็นกระแสการเคลื่อนไหวเพื่อให้ชุมชนดูแลป่าไม่เกิดขึ้น ในหลายประเทศทั่วโลก และส่งผลต่อประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะกับนักพัฒนาเอกชน (NGO) ชาวบ้าน ให้ชุมชนดูแลป่า ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2528-2529 โดยกรมป่าไม้ จัดสัมมนาเพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับภาคประชาชน ตลอดจนเหตุการณ์ ใน พ.ศ. 2532 ชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จ.เชียงใหม่ ได้จุดกระแสการเรียกร้อง กฎหมายป่าชุมชนเป็นครั้งแรก โดยชาวบ้านเรียกร้องให้กรมป่าไม้เพิกถอนการให้เช่า พื้นที่ป่าและมอบให้ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลป่าในรูปของ “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นกระแสข่าว ตื่นตัวของประชาชนที่ต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากยิ่งขึ้น (สมหญิง สุนทรวงษ์, 2557)

เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 เกิดกระแสการปฏิรูปทางการเมือง นำไปสู่การเรียกร้องเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการตามนโยบายและสิทธิชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ จนกระทั่ง ภาครัฐมีการปรับตัว โดยอนุญาตให้ชุมชนดูแลป่าได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา โดยการ อนุมัติครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2540 จำนวน 2 ชุมชน (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2558) ปัจจุบัน ประเทศไทยมีผลการอนุมัติโครงการป่าชุมชนจากการขึ้นทะเบียนป่าชุมชนกับกรมป่าไม้ สำนักจัดการป่าชุมชน พบว่ามีหมู่บ้านเข้าร่วมโครงการฯ 9,907 หมู่บ้าน 9,267 โครงการ รวมเนื้อที่ 4,749,003 ไร่ ซึ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีโครงการป่าชุมชนมากที่สุดใน ประเทศคือ 4,215 โครงการ จาก 4,706 หมู่บ้าน (กรมป่าไม้ สำนักจัดการป่าชุมชน, 2559)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดทฤษฎีการจัดการป่าไม้อันเป็นทรัพยากรร่วมยังไม่ แพร่หลาย ซึ่งมีทฤษฎีหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ทฤษฎีของ Ostrom (1994) ได้กล่าวถึง การมองป่าชุมชนในฐานะทรัพยากรร่วมว่าควรจัดการอย่างไร ทั้งนี้ลักษณะบริบทชุมชน ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย กล่าวได้ว่าป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะพื้นฐานสำคัญที่สอดคล้องกับเงื่อนไขการจัดการทรัพยากรร่วมตามแนวคิด ของออสโตรมจึงเลือกพื้นที่ในการศึกษาโครงการป่าชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ เนื่องด้วยอำเภอเทพสถิต มีโครงการป่าชุมชนมากที่สุด 41 แห่ง

จึงสนใจศึกษาการจัดการทรัพยากรร่วมในโครงการป่าชุมชน รวมถึงปัญหาและอุปสรรค และทิศทางสอดคล้องตามทฤษฎีของออสโตรม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะการจัดการทรัพยากรร่วมของการจัดการป่าชุมชน และการประยุกต์ใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสโตรมในการบริหารจัดการป่าชุมชน อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ ที่มีประสิทธิผลอย่างยั่งยืน
2. เพื่อศึกษาถึงความสอดคล้องและความแตกต่างในการจัดการป่าชุมชนของแต่ละโครงการ และค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบการจัดการป่าชุมชน อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสโตรม สุภาพสตรี คนแรกที่ได้รับรางวัลโนเบล สาขาเศรษฐศาสตร์ ปี 2009 จากผลงาน “Governing the Commons: The Evolutions for Collective Action” ตีพิมพ์ครั้งแรก ค.ศ. 1990 (Ostrom, 1994) แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources Management) ได้รับการตอบรับอย่างล้นหลามจากสังคมทั่วโลก การันตีด้วยรางวัลโนเบล จากผลงานอันทรงอิทธิพลดังกล่าวข้างต้น ซึ่งทรัพยากรร่วมในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรที่มีผู้ใช้ประโยชน์ร่วมกันเป็นจำนวนมาก โดยไม่มีบุคคลใดอ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของได้เพียงผู้เดียว และไม่สามารถกีดกันผู้อื่นในการใช้ประโยชน์ได้ อาทิ แม่น้ำ ลำคลอง ป่า เป็นต้น นักวิชาการและสาธารณชนมีความเชื่อว่าทรัพยากรร่วมไม่สามารถจัดการได้ เนื่องจากผู้ใช้ประโยชน์แต่ละคนต่างแย่งกันฉกฉวยประโยชน์ จนส่งผลให้ทรัพยากรร่วมเสื่อมโทรมและหมดไปในที่สุด (Ostrom, 2010) แต่ออสโตรมมีความเชื่อว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้ โดยจะต้องดำเนินการตามกติกา 8 ข้อ ดังต่อไปนี้

- 1) ความชัดเจนของขอบเขต (Boundaries) ต้องแบ่งให้ชัดเจนว่าคนในชุมชน หรือคนที่อาศัยบริเวณใกล้เคียงเขตป่าชุมชน มีสิทธิ์หรือไม่มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชน และแบ่งขอบเขตของพื้นที่ทรัพยากรร่วมใช้ได้มากน้อยเพียงใด

โดยชาวบ้านจะต้องยอมรับและเข้าใจการแบ่งเขตแดนอย่างชัดเจน

2) ความสอดคล้อง (Congruence) คือกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน การปกป้องดูแลป่าชุมชนกับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน จะต้องสอดคล้องกัน รวมถึงการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านกับต้นทุนในการบำรุงรักษาป่าชุมชน จะต้องสอดคล้องกันด้วย

3) การเปิดให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกา (Collective Choice Arrangements) เพราะจะทำให้ชาวบ้านเกิดแรงจูงใจที่จะร่วมดูแลรักษาทรัพยากรป่าชุมชน ตลอดจนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของทรัพยากรป่าชุมชนด้วย

4) การสอดส่องดูแลที่มีประสิทธิผล (Effective Monitoring) คือการสอดส่องดูแลว่าสมาชิกใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามกฎหมายที่ตกลงร่วมกันหรือไม่

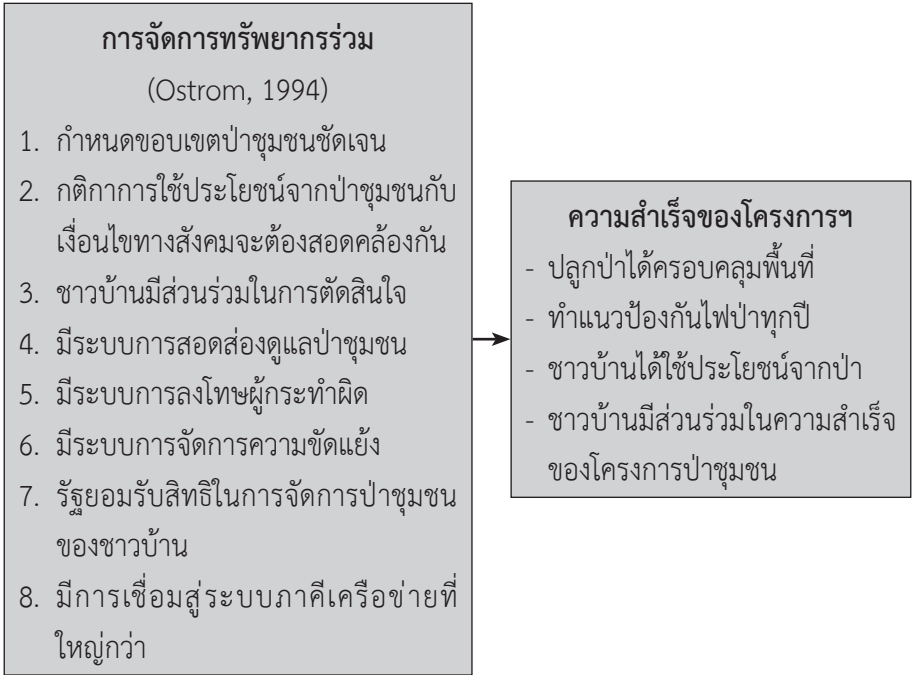
5) การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (Graduated Sanctions) คือหากเป็นความผิดเล็กน้อย ลงโทษด้วยการกล่าวตักเตือน หากกระทำผิดร้ายแรงจริงจึงลงโทษตามกฎหมาย

6) กลไกจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ (Conflict Resolution Mechanisms) คือ หากสมาชิกหรือเจ้าหน้าที่รัฐขัดแย้งกัน จะต้องมีการจัดการที่รวดเร็ว ไม่ต้องลงทุนมาก

7) รัฐให้การยอมรับในสิทธิการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน (Recognition of Rights) รวมถึงการวางกฎระเบียบ การใช้ประโยชน์ และการดูแลรักษา พื้นที่ทรัพยากรในป่าชุมชน

8) การเชื่อมโยงทรัพยากรร่วมสู่ระบบใหญ่โดยภาคีเครือข่าย (Nested Enterprises) เพื่อรับการสนับสนุนจากเครือข่ายในเรื่องที่ชาวบ้านขาดแคลน เช่น ขาดผู้ให้ความรู้ด้านกฎหมายป่าชุมชน ขาดการศึกษาดูงาน ขาดแคลนงบประมาณ เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมมาเป็นกรอบในการศึกษา เพื่อพิจารณาว่าการจัดการป่าชุมชนตามแนวทางทั้ง 8 ข้อ จะนำไปสู่ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนมากน้อยเพียงใด ดังปรากฏในกรอบแนวคิดต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยโดยใช้แนวคิดทฤษฎีการจัดการทรัพยากรร่วมของออสตรอม ซึ่งได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดชัยภูมิ (อนุชา แก้วหย่อง, 2560) ในการคัดกรองอันดับป่าชุมชนที่มีการทำงานอย่างเป็นระบบและประสบความสำเร็จโดดเด่นกว่าป่าชุมชนอื่นๆ จึงคัดเลือกป่าชุมชน 2 แห่ง ในอำเภอเทพสถิต (มีโครงการป่าชุมชนมากที่สุดถึง 41 โครงการ) คือ ป่าชุมชนบ้านวังช้างและป่าชุมชนบ้านโคกอนุ วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1) การศึกษาข้อมูลผ่านเอกสาร (Documentary Data Collection) เช่น วารสาร หนังสือพิมพ์ แผ่นพับ ข้อมูลสถิติ ข้อมูลโครงการป่าชุมชน เอกสารเผยแพร่ รายงานการประชุมของคณะกรรมการป่าชุมชน ระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กรมป่าไม้

2) การสังเกตการณ์ (Observation) แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) โดยการลงพื้นที่เพื่ออาศัยอยู่ร่วมกับชาวบ้านภายในชุมชนเป้าหมาย (1 เดือน) ซึ่งระหว่างการสังเกตการณ์จะใช้วิธีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแบบไม่เป็นทางการ

3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) 3 กลุ่ม คือ (1) เจ้าหน้าที่ป่าไม้ 1-2 คน (2) ผู้นำชุมชนหรือประธานโครงการป่าชุมชน 2 คน คณะกรรมการป่าชุมชน 2-3 คน (3) บุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พระสงฆ์ 2 รูป ครู 1-2 คน ชาวบ้าน/ผู้อาวุโส 3 คน และการจดบันทึกข้อมูล (Notetaking)

จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงข้อเท็จจริงเข้ากับกรอบแนวคิดและพิจารณาถึงความสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสเตรอมเพื่อมุ่งตอบสนองต่อวัตถุประสงค์งานวิจัย

โครงการป่าชุมชนบ้านวังช้าง

1. ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านวังช้าง หมู่ 11 ต.นาบึงเหล็ก อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2539 ซึ่งแยกออกจากบ้านวังตาท้าว หมู่ 3 ชาวบ้านส่วนใหญ่อพยพมาจาก อ.จัตุรัส จ.ชัยภูมิ และ จ.เพชรบูรณ์ เพื่อมาทำไร่ ทำสวน เมื่อชุมชนขยายตัวจนมีประชากรเพิ่มขึ้น จึงแยกมาตั้งเป็นหมู่บ้านวังช้าง อันมีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบสูงสลับที่ราบ นาย อบต. คือ นายยนต์ พันธุ์ขุมภู ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายสุบรรณ เสาโกมทุ มีประชากร 200 คน 72 ครัวเรือน ประกอบอาชีพหลักคือ ทำไร่มันสำปะหลัง ไร่ข้าวโพด สวนแตงกวา สวนพริก รองลงมาคือ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย รับจ้าง และรับราชการ มีอัตราค่าจ้างวันละ 250-300 บาท ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ มีสำนักสงฆ์ประจำหมู่บ้าน (มีพระสงฆ์ 2 รูป) มีการใช้ภาษาที่หลากหลาย เช่น ภาษาถิ่น ภาษาโคราช ภาษากลาง สภาพทางสังคมมีการอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ มีการรวมกลุ่ม/กองทุน ได้แก่ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนพัฒนาสตรีหมู่บ้าน กองทุนฌาปนกิจหมู่บ้าน (ณัฐวุฒิ ศรีวิจารณ์, 2551)

2. การจัดตั้งและการจัดการป่าชุมชนบ้านวังช้าง เริ่มจากผู้นำชุมชนและชาวบ้านร่วมกันปรึกษาหารือถึงการอนุรักษ์ผืนป่าที่ตนอาศัยอยู่มาตั้งแต่บรรพบุรุษ

ผนวกกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาสนับสนุนการจัดตั้งป่าชุมชนด้วย ซึ่งนายสุบรรณ เสภาโกมุท ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน เป็นผู้เสนอขอจัดตั้งโครงการป่าชุมชนบ้านวังช้าง ซึ่งเมื่อดำเนินการยื่นเสนอขอจัดตั้งโครงการป่าชุมชนในปี 2555 ยังมีความล่าช้าในการอนุมัติ เนื่องจากมีการจัดลำดับการอนุมัติโครงการของแต่ละแห่ง กระทั่งได้รับการอนุมัติในปี 2557 มี 2 แปลง 1) เขากลอย 2) เขากระโจม เนื้อที่ 1,885 ไร่ เริ่มโครงการปี 2557 ขึ้นทะเบียนปี 2557 สิ้นสุดปี 2562 เลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ ทส 1605.43/1359 ลงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2557 จัดเป็นป่าสงวนแห่งชาติ (กรมป่าไม้, 2559) โดยมีรายชื่อคณะกรรมการป่าชุมชน 10 คน การดำเนินการจัดการโครงการป่าชุมชนบ้านวังช้างถือว่าประสบความสำเร็จ เพราะป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ มีความหนาแน่นของพืชพรรณนานาชนิด ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาป่า ร่วมกับหมู่บ้านใกล้เคียงช่วยกันสอดส่องดูแลการตัดไม้ทำลายป่า หรือการจุดไฟเผาป่า ส่งผลให้การบุกรุกพื้นที่ป่าลดลงอย่างเห็นได้ชัด แต่พบว่ายังคงมีชาวบ้านบางส่วนบุกรุก 10% ประมาณ 2-3 ครัวเรือน ครัวเรือนละไม่เกิน 10 ไร่ สาเหตุเพื่อบุกเบิกให้เป็นพื้นที่ปลูกมันสำปะหลัง (สุบรรณ เสภาโกมุท, 2560)

3. การจัดการป่าชุมชนบ้านวังช้างกับทฤษฎีของออสโตรอม จากการออกแบบกติกาป่าชุมชน 8 ข้อ พบว่า มีความชัดเจนของการแบ่งขอบเขตเนื้อที่ด้วยการติดป้ายแสดงอาณาเขตป่า และการแบ่งขอบเขตสำหรับผู้มีสิทธิ์หรือไม่มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชนชัดเจน คือ อนุญาตให้คนในและคนนอกเข้าป่าหาหน่อไม้ได้ และไม่จำกัดจำนวนคนที่เข้าไปหาหน่อไม้และไม่จำกัดปริมาณ มีกฎระเบียบห้ามบุกรุกยึดครองป่าที่ชัดเจน แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านวังช้างและหมู่บ้านใกล้เคียงยังคงแผ้วถางป่าเพื่อขยายที่ทำกินอยู่บางส่วน จนเกิดความขัดแย้งขึ้น อีกทั้งยังไม่มีเงื่อนไขให้ชาวบ้านผู้เข้าไปหาของในป่าชุมชนต้องเสียสละ เพื่อการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าชุมชนมากกว่าคนอื่น อีกทั้งไม่ต้องปลูกป่าทดแทน มีการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกติกาในช่วงระยะแรกที่ขอจัดตั้งป่าชุมชน มีการจัดการความขัดแย้งโดยการเจรจาไกล่เกลี่ย มีการสอดส่องดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านวังช้างร่วมกับหมู่บ้านใกล้เคียง และจัดลาดตระเวนประจำทุกปี ทั้งนี้รัฐยอมรับในสิทธิการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ผนวกกับมีการ

ควบคุมสูง ทั้งนี้ผู้นำนี้อาจมีบทบาทเด่นชัดในการจัดการทรัพยากรร่วมของป่าชุมชนบ้านวังช้าง แต่ไม่มีบทบาทในเครือข่ายป่าชุมชน

จุดแข็งของป่าชุมชนบ้านวังช้าง คือ มีการสอดส่องดูแลผู้บุกรุกแผ้วถางป่า และป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถือเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผนวกกับผู้นำกับชาวบ้านมีการปกครองสมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียวกัน ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสอดส่องดูแลร่วมกันกับชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงในระดับดี ให้ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีการจัดเวรเพื่อการลาดตระเวนสำรวจทรัพยากรหลักในเขตป่าชุมชนเป็นประจำทุกปีอย่างสม่ำเสมอ

จุดอ่อน คือ ขาดการปลูกป่าทดแทน โดยปล่อยให้ป่าฟื้นฟูเองตามธรรมชาติ ส่งผลให้ไม่มีต้นไม้เป็นร่มเงาให้กับสัตว์ป่าโดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง การเข้าไปดับไฟป่า เป็นไปอย่างยากลำบากเพราะลักษณะพื้นที่เป็นป่าหนาที่เขตภูเขาสูงชัน ชาวบ้านมีสิทธิ์เกี่ยวกับป่าชุมชนน้อย โดยเฉพาะสิทธิ์ในการร่วมออกแบบกติกาป่าชุมชน และไม่สามารถกีดกันคนภายนอกที่เข้ามาหาประโยชน์จากป่าได้ ผู้นำขาดการเชื่อมโยงประสานงานกับภาคีเครือข่ายป่าชุมชน

โครงการป่าชุมชนบ้านโคกอนุ

1. ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านโคกอนุ หมู่ 9 ต.นาช่างหลัก อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ เดิมก่อตั้งในยุคสมัยเจ้าเวียงจันทร์ได้ยกทัพผ่านมาพัก ณ ที่ราบสูงโคกอนุ จึงนิยมเรียก “บ้านโคกอนุ” โดยมีที่มาของชื่อเรียกบ้านโคกอนุ มาจากในยุคสมัยก่อน พ.ศ. 2528 เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นลานหิน และเคยมีพระสงฆ์นามว่า “หลวงพ่อแพง” เดินธุดงค์ มาปักกลดอยู่กลางป่า ณ บริเวณลานหินดาดตาเกิด มีชาวบ้านมาราบไหว้อย่างสม่ำเสมอจึงตั้งชื่อเป็น “บ้านโคกอนุ” ซึ่งขึ้นอยู่กับหมู่ 1 บ้านนาช่างหลัก มีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบสูง ต่อมานายสุริย์ แสนแก้ว (ผู้นำชุมชน) รวบรวมผู้คนและอพยพเข้ามาอาศัยเพื่อจับจองพื้นที่ทำการเกษตร เมื่อปี 2538 บ้านโคกอนุขอแยกออกจากบ้านนาช่างหลัก หมู่ 1 จนถึงปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้านคือ นายธงชัย ปังจัย ประชากร 406 คน 200 ครัวเรือน ประกอบอาชีพหลัก ได้แก่ ทำไร่มันสำปะหลัง ทำไร่ข้าวโพด ทำสวนพริก รองลงมาคือทำนาปี เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย รับจ้าง รับราชการ และไปทำงาน

ที่อื่น มีอัตราค่าจ้าง 150-300 บาท (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2560) ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ วัดประจำหมู่บ้านคือ วัดบ้านโคกอนุและวัดป่าถ้ำหม้อ มีการรวมกลุ่ม/กองทุน ได้แก่ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กองทุนเงินสัจจะ กองทุนพัฒนาสตรีหมู่บ้าน กองทุนไก่อัพันธ์พื้นเมือง กองทุนมันสำปะหลัง เป็นต้น (ธงชัย ปัจจัย, 2560)

2. การจัดตั้งและการจัดการป่าชุมชนบ้านโคกอนุ โครงการป่าชุมชนบ้านโคกอนุ เริ่มตั้งแต่ช่วงประมาณ พ.ศ. 2550 เจ้าหน้าที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดชัยภูมิจัดอบรมโครงการป่าชุมชน 1 วัน ณ องค์การบริหารส่วนตำบลนาयाงกลัก โดยมีผู้เข้าร่วมคือหมู่บ้านในตำบลนาयाงกลัก 17 หมู่บ้าน ขณะนั้นผู้ใหญ่ประถม มะยม คือผู้เสนอขอจัดตั้งโครงการป่าชุมชน จากการไปศึกษาดูงาน “ป่าวังกกเตือ จ.เลย” และเสียชีวิตด้วยโรคประจำตัวในปี 2551 ปัจจุบันผู้ที่สานต่อโครงการ คือ นายธงชัย ปัจจัย (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน) โครงการป่าชุมชนบ้านโคกอนุ (เขาพับ) มีเนื้อที่ 1,400 ไร่ เริ่มโครงการเมื่อปี 2551 ขึ้นทะเบียนปี 2551 สิ้นสุดปี 2556 เลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ ทส 1605.2/25012 ลงวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2551 จัดเป็นป่าสงวนแห่งชาติ สภาพทั่วไปเป็นภูเขา ดินเหนียวปนทรายสลับกับโคลนหินและลานหิน เป็นป่าเต็งรังที่มีความอุดมสมบูรณ์ (กรมป่าไม้, 2559) มีรายชื่อคณะกรรมการป่าชุมชน 13 คน การจัดการโครงการป่าชุมชนบ้านโคกอนุถือว่าประสบความสำเร็จ ป่ามีความสมบูรณ์ (เป็นป่าไผ่รวม 50%) ผู้นำ ชาวบ้าน พระสงฆ์ ฯลฯ ช่วยกันดูแลรักษาป่า ส่งผลให้การบุกรุกพื้นที่ป่าลดลงอย่างเห็นได้ชัด ยังมีชาวบ้านบุกรุก 5% และได้รับรางวัล “ผู้ป้องกันไฟป่า” ต่อเนื่อง 3 สมัย (2555-2557) จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดชัยภูมิ (เหล่า ภูโสภา, 2560)

3. การจัดการป่าชุมชนบ้านโคกอนุกับบทฤษฎีของออสโตรอม จากการออกแบบกติกาป่าชุมชน 8 ข้อ พบว่า มีความชัดเจนของการแบ่งขอบเขตเนื้อที่ด้วยการติดป้ายแสดงอาณาเขตป่า และการแบ่งขอบเขตสำหรับผู้มีสิทธิ์หรือไม่มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรในป่าชุมชนชัดเจน คือ อนุญาตให้คนในและคนนอกเข้าป่าหาหน่อไม้ได้เฉพาะช่วงเปิดป่าจนถึงช่วงปิดป่าในเดือนตุลาคม โดยแจ้งให้ทราบล่วงหน้า 15 วัน ไม่จำกัดจำนวนคนที่เข้าไปหาหน่อไม้ แต่จำกัดปริมาณของหน่อไม้ที่หาได้ โดยคณะกรรมการตรวจดูตามความเหมาะสมด้วยการคาดคะเนจากสายตา มีกฎระเบียบห้ามบุกรุกยึดครองป่าที่ชัดเจน แต่ชาวบ้านโคกอนุและหมู่บ้านใกล้เคียงยังคงแผ้วถาง

ป่าเพื่อขยายที่ทำกินอยู่บางส่วนจนเกิดความขัดแย้งขึ้น อีกทั้งยังไม่มีเงื่อนไขให้ชาวบ้านผู้เข้าไปหาของในป่าชุมชนต้องเสียสละเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนมากกว่าคนอื่น มีการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกาในช่วงระยะแรกที่ขอจัดตั้งป่าชุมชน การสอดส่องดูแลโดยคณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกับหมู่บ้านใกล้เคียง และจัดลาดตระเวนประจำทุกปี ซึ่งขึ้นอยู่กับช่วงเวลาเหมาะสม ตลอดจนมีการทำแนวกันไฟ และได้รับรางวัล “ผู้ป้องกันไฟป่า” จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดชัยภูมิ ผู้นำจัดการความขัดแย้งโดยการเจรจาไกล่เกลี่ย ลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งรัฐยอมรับในสิทธิการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ผนวกกับการควบสูง ทั้งนี้ผู้นำมีบทบาทเด่นชัดในการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งมีบทบาทในเครือข่ายป่าชุมชนอย่างโดดเด่น

จุดแข็งของป่าชุมชนบ้านโคกอนู คือ มีการสอดส่องดูแลผู้บุกรุกแผ้วถางป่า การป้องกันการตัดไม้ ทำลายป่า และการเผ่าระวังไฟป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้นำมีการเชื่อมโยงประสานงานกับเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบล อำเภอ และระดับจังหวัดอย่างสม่ำเสมอ โดยการเป็นตัวแทนชุมชนเข้าร่วมกับเครือข่ายในฐานะรองประธานเครือข่ายป่าชุมชนกรมป่าไม้ อำเภอเทพสถิต และเป็นกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนตำบลนาช่างหลัก รวมทั้งชาวบ้านมีส่วนร่วมสอดส่องดูแลร่วมกันกับหมู่บ้านใกล้เคียง มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีโครงการพุทธอุทยานวัดป่าถ้ำหม้อ (พระอาจารย์คำสิงห์ สนิมโล, 2560) ซึ่งเป็นโครงการส่งเสริมการอนุรักษ์ในเขตชุมชนของรัฐเพื่อช่วยฟื้นฟูป่า กระตุ้นให้ชาวบ้านกับวัดร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่า ดูแลทรัพยากร และอนุรักษ์ป่าเพิ่มมากขึ้น

จุดอ่อน คือ ด้านการฟื้นฟูป่า เนื่องจากไม่มีการปลูกทดแทนในเขตโครงการป่าชุมชน แต่เน้นปลูกในเขตพุทธอุทยานมากกว่า และปล่อยให้ป่าฟื้นฟูเองตามธรรมชาติ อีกทั้งไม่สามารถกีดกันคนนอกที่เข้ามาหาประโยชน์จากป่าได้ และชาวบ้านมีสิทธิ์เกี่ยวกับป่าชุมชนน้อย จนเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรป่าชุมชน ทำให้ความรู้สึกหวงแหนลดน้อยลง

การวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลพื้นฐานของโครงการป่าชุมชน

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบข้อมูลพื้นฐานของโครงการป่าชุมชน 2 แห่ง

รายการ/ประเด็น	ป่าชุมชนบ้านวังช้าง	ป่าชุมชนบ้านโคกอนุ
1) ที่ตั้งโครงการ	บ้านวังช้าง หมู่ 11 ต.นาयाงกลัก อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ	บ้านโคกอนุ หมู่ 9 ต.นาयाงกลัก อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ
2) ที่มาของการขอจัดตั้งโครงการป่าชุมชน	ผู้ใหญ่บ้าน (คนปัจจุบัน) เสนอขอจัดตั้งตามคำแนะนำของรัฐ	ผู้ใหญ่บ้าน (คนก่อน) เสนอขอจัดตั้งจากการได้ไปศึกษาดูงานป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ (ป่าวังกกเตือ จ.เลย) รวมทั้งขอจัดตั้งตามคำแนะนำของรัฐ
3) ปีที่ขอจัดตั้ง	พ.ศ. 2555	พ.ศ. 2550
4) ปีที่ขึ้นทะเบียนจัดตั้ง	พ.ศ. 2557	พ.ศ. 2551
5) เลขที่หนังสืออนุมัติโครงการ	ทส 1605.43/1359 ลว.31 มกราคม พ.ศ. 2557	ทส 1605.2/25012 ลว. 29 ตุลาคม พ.ศ. 2551
6) เจ้าหน้าที่ป่าไม้ (ผู้ตรวจสอบ)	นายอนุชา แก้วหย่อง	นายอนุชา แก้วหย่อง
7) ขนาดเนื้อที่ (ไร่)	1,885 ไร่	1,400 ไร่
8) จำนวนแปลง	2 แปลง (เขากลอย, เขากระโจม)	1 แปลง (เขาพับ)
9) ประเภทป่า	ป่าสงวนแห่งชาติ	ป่าสงวนแห่งชาติ
10) โครงการพืชรูขุทยาน	ไม่มี	พืชรูขุทยานวัดป่าถ้ำหม้อ
11) ลักษณะสภาพทั่วไปของป่า	สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง เป็นพื้นที่ราบลุ่มภูเขา ลักษณะดินทรายปนหินลูกรัง	สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง เป็นพื้นที่ภูเขาลักษณะเป็นดินเหนียวปนทรายสลับเขตหินและลานหิน
12) พันธุ์ไม้ที่พบในเขตป่าชุมชน	ต้นประดู่ ต้นเต็ง ต้นรัง ต้นมะม่วงป่า ไม้มะค่า ไม้ป่าไผ่รวก ไม้โจด	ต้นมะค่าโมง ต้นประดู่ ต้นเต็ง ต้นรัง ต้นแคทราย ต้นตีนนก ต้นจันทน์ป่า ต้นไทร ต้นลาน ไม้ป่า ไม้รวก ไม้โจด ไม้ตัว ไม้แดง ไม้ตะแบก มะเดื่อป่า เหมือดโลด
13) สมุนไพรที่พบในเขตป่าชุมชน	ฟ้าทะลายโจร สาบเสือ เครือชะเอม แฝกหอม	อ้อยสามสวน แฝกหอม กาวเครือแดง เครือชะเอม หอนอนตายหยาก ฟ้าทะลายโจร

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบข้อมูลพื้นฐานของโครงการป่าชุมชน 2 แห่ง (ต่อ)

รายการ/ประเด็น	ป่าชุมชนบ้านวังช้าง	ป่าชุมชนบ้านโคกอนู
14) สัตว์ป่าที่พบในเขตป่าชุมชน	ชะมด ตะกวด เม่น กระรอกป่า กระแต ไก่ป่า หมูป่า อีเห็น นก งู	ชะมด ตะกวด กระรอกป่า ไก่ป่า อีเห็น เม่น หมูป่า นก งู
15) ความสมบูรณ์ของป่า	80-90%	70%

การวิเคราะห์การจัดการป่าชุมชนในฐานะเป็นทรัพยากรร่วม

ตารางที่ 2 การจัดการป่าชุมชน 2 แห่ง ในฐานะเป็นทรัพยากรร่วม

แนวความคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสโตรอม	การจัดการป่าชุมชน ทั้ง 2 แห่ง
<p>1. ความชัดเจนของขอบเขต</p> <p>1.1 การแบ่งขอบเขตของพื้นที่ทรัพยากรร่วมใช้ได้มากน้อยเพียงใด</p> <p>1.2 ผู้มีสิทธิ์หรือไม่มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชน</p>	<p>1.1 มีการแบ่งเขตป่าชัดเจน โดยติดป้ายชื่อโครงการและป้ายกติกาป่าชุมชน 4 ป้าย เป็นป้ายสังกะสี ขนาด 120×240 ซม. ติดตั้ง 2 จุดละ 2 ป้าย และป้ายแนวเขตป่าชุมชน ขนาด 20×50 ซม. 200 แผ่น ติดป้ายตามแต่ละจุดของแนวเขตป่า เพื่อแสดงอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนแทนการล้อมรั้วรอบแนวเขตป่า</p> <p>1.2 อนุญาตให้ทั้งคนในและคนนอก มีสิทธิ์เข้าไปจุดหนองไม้ เฉพาะช่วงเปิดป่าถึงช่วงปิดป่าโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ซึ่งไม่อนุญาตให้คนนอกเข้าไปตัดไม้</p>
<p>2. ความสอดคล้อง</p> <p>2.1 กฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน กับสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน</p> <p>2.2 การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านกับต้นทุนหรือเงื่อนไขในการบำรุงรักษาป่าชุมชน</p>	<p>2.1 มีกฎระเบียบที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของชาวบ้าน เพราะมีกฎระเบียบที่เข้มงวด (จากการกำหนดโดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้) แต่ชาวบ้านมีฐานะยากจน ดังนั้นกฎระเบียบที่ตั้งขึ้นจึงขัดแย้งกับความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชน จึงต้องกำหนดช่วงการเปิดป่า-ปิดป่า โดยอนุญาตให้คนในและคนนอกเข้าป่าไปจุดหนองไม้ได้ตามระยะเวลาที่กำหนดเท่านั้น ยกเว้นเก็บพืชผักสมุนไพรอื่นๆ สามารถหาได้โดยไม่ต้องห้าม</p> <p>2.2 ไม่มีเงื่อนไขให้ชาวบ้านผู้เข้าไปหาของในป่าหรือผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนต้องแบกรับต้นทุน หรือต้องเสียสละ เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนมากกว่าคนอื่น และไม่ต้องปลูกป่าทดแทน</p>
<p>3. การให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับ ปรงกฎกติกา</p>	<p>3. สมาชิกป่าชุมชน 2 แห่ง มีส่วนร่วมในการจัดทำกฎระเบียบน้อยมาก เนื่องจากกฎกติกาจัดทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ชาวบ้านเพียงลงมติรับรองในที่ประชุมเท่านั้น</p>

ตารางที่ 2 การจัดการป่าชุมชน 2 แห่ง ในฐานะเป็นทรัพยากรร่วม (ต่อ)

แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสโตรอม	การจัดการป่าชุมชน ทั้ง 2 แห่ง
4. การสอดส่องดูแล 4.1 การใช้ประโยชน์จากป่าของสมาชิก 4.2 การดูแลทรัพยากรป่าชุมชน	4.1 ป่าชุมชน 2 แห่ง มีผู้นำและคณะกรรมการ ร่วมกับชาวบ้านช่วยกันสอดส่องดูแล ซึ่งพบว่าที่ผ่านมาสามารถยับยั้งการบุกรุกแผ้วถางป่า ตัดไม้ ล่าสัตว์ โดยไม่ได้รับอนุญาตได้ดี 4.2 คณะกรรมการฯ จัดลาดตระเวนสำรวจป่าเป็นประจำทุกปี
5. การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป	5. ป่าชุมชน 2 แห่ง ไม่แตกต่างกัน คือ เมื่อพบเห็นผู้ละเมิดกฎ/กติกาเกี่ยวกับป่าชุมชน จะใช้วิธีกล่าวตักเตือนก่อน ซึ่งหากไม่เชื่อฟังก็จะดำเนินคดีตามกฎหมาย
6. การจัดการความขัดแย้ง	6. ป่าชุมชน 2 แห่ง มีสาเหตุของความขัดแย้งคล้ายคลึงกัน และมีวิธีการจัดการกับความขัดแย้งคล้ายคลึงกัน คือ ผู้ใหญ่บ้านเรียกคู่ขัดแย้งมาเจรจาไกล่เกลี่ย
7. ภาครัฐยอมรับในสิทธิการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน	7. ภาครัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ให้การสนับสนุนป่าชุมชนทั้ง 2 แห่ง โดยใช้วิธีการขึ้นน้ำหรือควบคุม ระดับสูง
8. การเชื่อมโยงสู่ภาคีเครือข่ายที่ใหญ่กว่า	8. ผู้นำบ้านโคกอนุ มีบทบาทเด่นชัดในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน และมีบทบาทในเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด แต่บ้านวังช้างขาดการเชื่อมโยงกับเครือข่าย

จากตารางที่ 2 สามารถอธิบายความสอดคล้องระหว่างแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมตามแนวคิดของออสโตรอมกับการจัดการป่าชุมชนบ้านวังช้างและบ้านโคกอนุ พบว่า มีทั้งมิติที่มีความสอดคล้องและไม่สอดคล้องกับกติกาป่าชุมชน 8 ข้อ รวมถึงข้อย่อยต่างๆ ดังนี้

มิติที่มีความสอดคล้อง 5 ข้อ

ข้อ 1 ความชัดเจนของขอบเขต คือ 1.2) การแบ่งขอบเขตของพื้นที่ พบว่าป่าชุมชน 2 แห่ง มีการกำหนดขอบเขตของป่าชุมชนอย่างชัดเจน ชาวบ้านรับทราบขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชน มีการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนโดยติดตั้งป้ายชื่อโครงการและป้ายกติกาป่าชุมชน ทั้งหมด 4 ป้าย ขนาด 120×240 ซม. ติดตั้ง 2 จุด จุดละ 2 ป้าย

และป้ายแนวเขตป่าชุมชน ขนาด 20×50 ซม. 200 แผ่น

ข้อ 4 การสอดส่องดูแล คือ 4.1) การสอดส่องดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าของสมาชิก พบว่าผู้นำ ชาวบ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงช่วยกันสอดส่องดูแล สามารถยับยั้งการบุกรุกแผ้วถางป่า ตัดไม้ ล่าสัตว์ โดยไม่ได้รับอนุญาตได้เป็นอย่างดี และ 4.2) การสอดส่องดูแลทรัพยากรป่าชุมชน พบว่าป่าชุมชน 2 แห่ง ร่วมกันกับชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงเขตป่าชุมชนคอยสอดส่องดูแลและจัดลาดตระเวนทุกปีอย่างสม่ำเสมอ

ข้อ 5 การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป พบว่า ป่าชุมชน 2 แห่ง ใช้วิธีการลงโทษผู้ที่ทำผิดกติกาคล้ายกัน คือ ตักเตือน หากทำผิดร้ายแรงจึงลงโทษตามกฎหมาย

ข้อ 6 การจัดการความขัดแย้ง พบว่า ป่าชุมชน 2 แห่ง มีรูปแบบการจัดการความขัดแย้งคล้ายคลึงกัน คือ ผู้นำ/ผู้ใหญ่บ้านจะนำคู่ขัดแย้งมาพูดคุย ไกล่เกลี่ยปรับความเข้าใจระหว่างกัน

ข้อ 7 การยอมรับในสิทธิ์การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนจากรัฐ พบว่าป่าชุมชน 2 แห่ง ถูกจัดตั้งขึ้นจากการสนับสนุนและชักจูงของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าไปชี้แจงการวางกฎระเบียบ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของชาวบ้านอย่างสูง

มิติที่ไม่สอดคล้อง 3 ข้อ

ข้อ 1 ความชัดเจนของขอบเขต คือ 1.1) การให้สิทธิ์การใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนระหว่างคนนอกกับคนในไม่แตกต่างกัน คืออนุญาตให้คนในและคนนอกมีสิทธิ์เข้าไปขุดหนองไม้ โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย/ค่าบำรุงป่า

ข้อ 2 ความสอดคล้อง คือ 2.1) ความสอดคล้องด้านกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนกับสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน พบว่าป่าชุมชน 2 แห่ง มีกฎระเบียบเข้มงวด แต่สภาพสังคมของชาวบ้านโดยรวมมีฐานะยากจน กติกาป่าชุมชนที่ตั้งขึ้นจึงขัดแย้งกับความต้องการของชาวบ้าน และ 2.2) การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านกับต้นทุนหรือเงื่อนไขในการบำรุงรักษาป่าชุมชน พบว่า ไม่มีเงื่อนไขให้ผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าต้องแบกรับต้นทุนหรือต้องเสียสละมากกว่าคนอื่น

ข้อ 3 การให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกา พบว่าสมาชิกป่าชุมชน 2 แห่ง มีส่วนร่วมในการจัดทำกฎระเบียบน้อยมาก เนื่องจากกฎ/กติกา

จัดทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ชาวบ้านเพียงลงมตรีรับรองในที่ประชุมเท่านั้น

สำหรับ ข้อ 8 การเชื่อมโยงสู่ระบบภาคีเครือข่ายที่ใหญ่กว่า พบว่า มีความสอดคล้อง 1 แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านโคกคอน ซึ่งมีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด มีการประสานเข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานอื่นๆ อย่างใกล้ชิด และไม่สอดคล้อง 1 แห่ง คือ ป่าชุมชนบ้านวังช้างไม่สอดคล้องกับมติดังกล่าว ฉะนั้น กิจกรรมป่าชุมชนบ้านวังช้างจึงชบเซา ขาดความกระตือรือร้น และขาดแรงสนับสนุน

ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินโครงการป่าชุมชน

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินโครงการป่าชุมชน 2 แห่ง

โครงการป่าชุมชนบ้านวังช้าง	โครงการป่าชุมชนบ้านโคกคอน
1) เจ้าหน้าที่รัฐพยายามเข้ามาชี้แจง และค่อนข้างควบคุมการจัดการป่าจนเกินไป	1) เจ้าหน้าที่รัฐพยายามเข้ามาชี้แจง และค่อนข้างควบคุมการจัดการป่าจนเกินไป
2) ผู้นำทำหน้าที่เป็นกลไกของตนเองจึงขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ในกรณีมีความเห็นต่างกัน	2) ผู้นำทำหน้าที่เป็นกลไกของรัฐ แต่ชุมชนมีความผูกพันเป็นเครือญาติ เกื้อกูลกันสูง โดยชาวบ้านให้ความเคารพและยอมรับผู้นำอย่างมาก
3) ผู้นำมีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนดี แต่ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนค่อนข้างน้อย	3) ผู้นำมีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนดี แต่ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนค่อนข้างน้อย
4) ชาวบ้านมองว่ากิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเป็นหน้าที่หลักของคณะกรรมการป่าชุมชนมากกว่าชาวบ้าน	4) ชาวบ้านมองว่ากิจกรรม เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเป็นหน้าที่หลักของคณะกรรมการป่าชุมชนมากกว่าชาวบ้าน
5) ขาดแคลนงบประมาณสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการป่าชุมชน	5) ขาดแคลนงบประมาณสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการป่าชุมชน
6) ขาดแคลนบุคลากร อาสาสมัคร แกนนำหลัก สำหรับช่วยดูแลพิทักษ์ป่า	6) ขาดแคลนบุคลากร อาสาสมัคร แกนนำหลัก สำหรับช่วยดูแลพิทักษ์ป่า
7) ขาดการเชื่อมโยงประสานงานกับเครือข่ายป่าชุมชน	

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป การประยุกต์ใช้ทฤษฎีของ Ostrom (1994) ในการบริหารจัดการป่าชุมชน 2 แห่ง ที่มีประสิทธิผลอย่างยั่งยืน พบว่า ป่าชุมชนที่ศึกษาประสบผลสำเร็จ

ด้านการยับยั้งป้องกันการบุกรุกป่า แต่ไม่ประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูป่า ดังนั้นควรบริหารจัดการป่าชุมชน โดยประยุกต์ใช้แนวคิดทั้ง 8 ข้อ อย่างตรงจุดและตรงประเด็นกับหมู่บ้านนั้นๆ ให้มากที่สุด พร้อมกับแก้ไขปัญหให้ตรงจุดและรวดเร็วผนวกเข้ากับหลักความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านที่มีศักยภาพอยู่ภายในตนเองสร้างความชัดเจนให้กับทุกฝ่าย เพื่อมิให้เกิดความขัดแย้งกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ศึกษาอันนอกเหนือจากแนวคิดทฤษฎีของ Ostrom (1994) คือ ประเด็นด้านภาวะผู้นำ พบว่า ผู้นำชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมากที่สุดในการริเริ่มก่อตั้งโครงการเป็นบุคคลแรกที่นำชาวบ้าน กระตุ้นขับเคลื่อนและดึงดูดชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเสมอ ซึ่งชาวบ้านมักให้ความร่วมมือในการสอดส่องดูแลป่าร่วมกับผู้นำมากกว่าเจ้าหน้าที่ป่าไม้ นอกจากนี้ยังพบประเด็นด้านโครงการทางศาสนาที่มีชื่อเรียกว่า “โครงการพุทธอุทยาน” เป็นการส่งเสริมให้ที่พุทธสงฆ์ในพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศได้เข้ามาเป็นเครือข่ายและช่วยเหลืองานด้านป่าไม้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้ยั่งยืน พบว่าโครงการพุทธอุทยานวัดป่าถ้ำหม้อ บ้านโคกอนุ มีการจัดการป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและดึงดูดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างชัดเจนกับบ้านวังช้าง ซึ่งไม่มีโครงการพุทธอุทยาน ส่งผลให้ป่าชุมชนบ้านวังช้างซบเซา

สำหรับการค้นหาแนวทางการพัฒนาระบบการจัดการป่าชุมชน กล่าวได้ว่าทฤษฎีของ Ostrom (1994) มีความเหมาะสมอย่างเด่นชัดที่จะนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติในการจัดการป่าชุมชนทั้ง 2 แห่ง โดยเฉพาะแนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยการเชื่อมโยงกับระบบที่ใหญ่กว่าด้วยภาคีเครือข่าย เพื่อหลีกเลี่ยงการจัดการป่าชุมชนอย่างโดดเดี่ยว โดยปราศจากแรงสนับสนุนจากเครือข่ายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้นำจะมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวขับเคลื่อน กระตุ้นชาวบ้านให้พร้อมใจกันเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาป่าชุมชน สร้างกลไกที่มีความยุติธรรมกับผู้ที่มีสิทธิ์ในทรัพยากรป่า พร้อมสร้างความรู้สึกรักและรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรอันทรงคุณค่านี้ๆ รวมถึงการจัดการป่าชุมชนจะต้องสอดคล้องกับกฎกติกาชุมชนเช่นเดียวกัน

การอภิปรายผล

ผลการศึกษาวิจัยมีประเด็นที่ก่อให้เกิดการอภิปรายเพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างทางวิชาการ คือประเด็นมิติที่ไม่สอดคล้องกับทฤษฎีของ Ostrom (1994) มีรายละเอียดดังนี้

1. การให้สิทธิ์การใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนระหว่างคนนอกกับคนใน พบว่าป่าชุมชนสองแห่งให้สิทธิ์เท่ากัน โดยไม่กีดกันคนนอกเข้าไปขุดหน่อไม้ เมื่อคนนอกมีสิทธิ์เสมอกันโดยไม่ต้องแบกรับต้นทุนบำรุงรักษาป่าชุมชนเท่ากับคนใน อันเป็นผลเชิงลบต่อความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าของคนในชุมชนในการดูแลรักษาป่า ทำให้คนในชุมชนขาดความหวงแหนป่า สอดคล้องกับสมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2559) กล่าวว่า การจำแนกผู้มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชน คือ ผู้ที่เก็บเกี่ยวประโยชน์จากป่าชุมชนมาก ไม่จำเป็นต้องแบกรับต้นทุนในการใช้แรงงานหรือจ่ายทรัพยากรในการบำรุงรักษาและฟื้นฟูป่าชุมชนมากกว่าผู้เก็บเกี่ยวประโยชน์จากป่าน้อยแต่ประการใด

2. ความสอดคล้องของกฎระเบียบไม่สอดคล้องกัน คือ กติกาป่าชุมชนขัดแย้งกับความต้องการของชาวบ้าน เมื่อกติกาเข้มงวดมาก แต่ชาวบ้านยากจนจึงต้องการใช้ประโยชน์จากป่า นำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการป่าชุมชนระยะยาว สอดคล้องกับสมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550) เสนอว่าป่าชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนที่มีวิถีปฏิบัติเป็นระบบทรัพยากรร่วมของชุมชนเป็นกิจกรรมของคนชนบทในการจัดการทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของครอบครัวและชุมชนภายใต้ระบบการจัดการ (กฎระเบียบ) ที่ยั่งยืน

3. การให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกา เพื่อแสดงถึงการยอมรับข้อตกลงของทุกฝ่าย แต่เมื่อทุกฝ่ายมีส่วนร่วมน้อย ย่อมส่งผลกระทบต่อความขัดแย้งในระยะยาว โดยเฉพาะการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนอย่างเต็มใจ สอดคล้องกับสุชาวลี ชูเอน (2555) กล่าวว่า การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนและความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

4. การเชื่อมโยงสู่ระบบภาคีเครือข่าย เป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนโครงการป่าชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ เพราะจะส่งผลให้การดำเนินการจัดการป่าชุมชนเป็นไป

อย่างโดดเด่น ขาดแรงสนับสนุน ดังนั้น Ostrom, Tiebout and Warren (1961) กล่าวว่า การจัดการป่าชุมชนโดยการเชื่อมโยงทรัพยากรร่วมสู่ระบบใหญ่โดยภาคีเครือข่ายหรือหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ บทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐในฐานะเป็นเครือข่าย โดยการมีศูนย์กลางในการตัดสินใจหลายทาง ในแต่ละเครือข่ายต้องมีอิสระต่อกันและรับผิดชอบต่อเครือข่ายอื่นๆ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐ (ที่รับผิดชอบด้านป่าไม้)

ภาครัฐควรทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านเสมอภาคเท่าเทียมกัน รับฟังความคิดเห็น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงศักยภาพ เพื่อนำไปสู่การทำงานเป็นทีม ส่งเสริมและให้ความรู้แก่ชาวบ้าน พร้อมทั้งติดตามและประเมินผลการดำเนินงานในระยะยาว

2. ข้อเสนอแนะต่อผู้นำโครงการป่าชุมชน

ผู้นำควรมีการกระจายข้อมูลข่าวสารแก่คณะกรรมการป่าชุมชนคนอื่นๆ และชาวบ้านทั้งในและนอกหมู่บ้านอย่างทั่วถึง เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและหน่วยงานอื่นๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น มีการขยายผลในชุมชนอื่นๆ และให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของภาคีเครือข่ายป่าชุมชน รวมถึงส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดทำบัญชีปริมาณผลผลิตทางการเกษตร จัดทำปฏิทินพืช ตามวัฏจักรของพืชแต่ละชนิด เพื่อทราบถึงช่วงเวลาของการเก็บเกี่ยวที่แน่นอน

3. ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับโครงการป่าชุมชนควรเพิ่มความหลากหลายเชิงพื้นที่ในแต่ละภูมิภาค เช่น ศึกษาการจัดการป่าชุมชนภาคเหนือกับภาคใต้หรือภาคตะวันออกกับภาคตะวันตกและควรมีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จกับป่าชุมชนที่ไม่ประสบความสำเร็จ หรือ ป่าชุมชนที่สำเร็จกับป่าชุมชนที่ไม่สำเร็จ หรือ ป่าชุมชนที่ไม่สำเร็จกับป่าชุมชนที่ไม่สำเร็จ เพื่อค้นหาจุดอ่อนและจุดแข็งของแต่ละโครงการป่าชุมชนที่เด่นชัด ซึ่งจะสามารถนำไปแก้ไขหรือเพิ่มเติมได้ตรงจุดและถูกวิธี

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้ สำนักแผนงานและสารสนเทศ. *ทะเบียนป่าชุมชน จังหวัดชัยภูมิ*. (10 ธันวาคม 2559) สืบค้นจาก <http://forestinfo.forest.go.th/55/fCom.aspx?prov=36&zone=17&year=-1&eyear=-1&type=-1>.
- กรมป่าไม้ สำนักจัดการป่าชุมชน. *ผลการอนุมัติโครงการป่าชุมชน ปี พ.ศ. 2543-ปัจจุบัน*. (10 พฤศจิกายน 2559) สืบค้นจาก http://www.forest.go.th/communityextension/index.php?option=com_content&view=article&id=498&Itemid=509&lang=th.
- กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. *ระบบข้อมูลกลางองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น: องค์การบริหารส่วนตำบลนายางกลัก อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ*. (17 มีนาคม 2560) สืบค้นจาก <http://www.nayangklak.go.th/generaldata.php>.
- ณัฐวุฒิ ศรีวิจารณ์. (2551). *รายงานผลการประเมินสถานการณ์พัฒนา หมู่บ้านบ้านโคกอนุ หมู่ที่ 9 ต.นายางกลัก อ.เทพสถิต จ.ชัยภูมิ*. องค์การบริหารส่วนตำบลนายางกลัก อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ.
- ธงชัย ปัจจัย, กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านบ้านโคกอนุ. สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2560.
- พระอาจารย์คำสิงห์ สนิมโล, เจ้าอาวาสวัดป่าถ้ำหม้อ. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2560.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2558). *การจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่ในกรณีของป่าชุมชน ภาคตะวันออก*. รายงานการวิจัย เสนอต่อคณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2559). *การจัดการทรัพยากรร่วมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาป่าชุมชนในภาคตะวันออก*. รายงานการวิจัย เสนอต่อศูนย์ศึกษาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2550). *การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า*. กรุงเทพฯ : ทวีวัฒนาการพิมพ์ จำกัด.
- สมหญิง สุนทรวงษ์. (2557). *ป่าชุมชนกับสังคมไทย*. ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (รีคอป) ประเทศไทย. 1-4.

สำนักจัดการที่ดินป่าไม้. (2551). *สถิติเนื้อที่ป่าในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : กรมป่าไม้,
สุชาวลี ชูเอน. (2555). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษา
ตำบลวังมะปราง อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง*. คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.

สุบรรณ เสาร์โกมุท, ผู้ใหญ่บ้านบ้านวังช้าง. สัมภาษณ์, 2 มิถุนายน 2560.

หล้า ภูโสภา, กรรมการป่าชุมชนบ้านโคกอนุ. สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2560.

อนุชา แก้วหย่อง, เจ้าหน้าที่ผู้ตรวจสอบป่าชุมชน. สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2560.

Ostrom, E. (1994). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions
for Collective Action*. Cambridge University : Cambridge.

Ostrom, E. (2010). Beyond Markets and States : Polycentric Governance of
Complex Economic Systems. *American Economic Review*, 100.

Ostrom, Tiebout and Warren. (1961). The Organization of Government in
Metropolitan Areas : A Theoretical Inquiry. *American Political and Social
Science Review*, 55(4).